

Повідомлення

Н.Д. Кальніцька

УКРАЇНСЬКІ УДІЛЬНІ КНЯЗІВСТВА У ДОБУ ЛИТОВСЬКОГО ПАНУВАННЯ

У статті дана характеристика становища українських удільних князівств у часи литовського панування. Особлива увага приділяється змінам у політичному статусі українських земель у зазначений час.

Ключові слова: Велике князівство Литовське, українські удільні князівства.

Інтерес до українських земель в історичній літературі в литовську добу не яскраво представлений. Це пов'язане перш за все з майже повною відсутністю історичних джерел. Окремі свідчення про Русь містяться у так званих білорусько-литовських літописах. У більшості своїй повідомлення мають узагальнене відношення до всіх земель Русі. Серед дослідників, що займалися вивченням положення українських земель у складі Литовського князівства слід відзначити В. Антоновича, М. Грушевського, О. Русину, Н. Яковенко, О. Широкарада. Метою цієї роботи є на основі джерел з'ясувати, що собою являли українські удільні князівства у зазначений час.

У середині XIV століття більша частина української етнічної території потрапила під владу князівства Литовського. Слід визнати, що у сучасній літературі становище українських земель та процес входження до Литовської держави викликало багато суперечностей. Безперечним є той факт, що князі Литви проводили політику збирання земель: «... Витовт, рекучи: «Поидем пустошити землю татарскую и убием царя Тимир-Тиклул, и посадили царя Токтомыша на царство его, а Токтамыш посадит меня на всей земли Руской» [1, с.229]. Процес приєднання українських та білоруських земель не можна оцінити однозначно. Скоріше за все, взаємини між Литвою й татарами були напружені. Можна погодитися з думкою О.В. Русиної, що «...взаємини між правобережною Ордою та Литвою будувалися... не на засадах воєнного протиборства, а на принципово іншій, договірній, основі, що дало змогу литовським володарям, попри постійні, чи не щорічні напади німецьких рицарів нам всю Південно-Західну Русь... саме за Ольгердового князювання було досягнуто політичного компромісу між Литвою й Ордою...". Більше того, дослідниця вказує на те, що «... просування литовців на землі Південно-Західної Русі в 1360-их роках було узгоджено із Сараєм, і, таким чином, їх інкорпорація здійснювалася у формі кондомініуму, який передбачав збереження данницької залежності окупованих Литвою територій від татар [2, с.8-9]. Дійсно, ситуація в Орді була нестабільною, але це не означало, що ординські хани відмовлялися від своїх територіальних здобутків або їх не відстоювали. Крім того, українські князі не завжди згодні були зі зміною влади. На думку М.С. Грушевського, українські землі з міцною державною організацією чинили значний опір литовцям [3, с.8].

Відомо, що тільки з приєднанням до Литви українських та білоруських земель не тільки зросла територія князівства, але змінилася назва, держава балтів і слов'ян дістала назву Велике князівство Литовське (далі — ВКЛ).

Сучасні дослідники підкреслюють, що «у складі спільного державного утворення Україна відновила адміністративно-територіальний устрій, типовий для її попередниці Київської Русі», тобто були відновлені «автономні державні утворення» [4, с.93]. ВКЛ зберегло зовнішні риси удільних володінь, які користувалися значною автономією, проте воно не розпалося на окремі князівства. Сильна влада Ольгерда зберігала цілісність держави, її потужний політичний та економічний потенціал.

Літописи свідчать, що всі князівства очолювали литовські князі. Після литовського вторгнення князь Володимир «...зостал на пляцу забитим...

Лев, князь луцький... утек аж до Бранска Северскаго, до князя Романа зятя свого... Станислав, великий князь киевский... утек до князя рязанського, который ему зараз дал в малжонство дочку свою Олгу» [5, с.37-38]. Після появи литовців українські князі на своїх престолах вже не сиділи.

У другій половині XIV століття у Києві правив Володимир Ольгердович, що був «...охрещений матір'ю за православним обрядом, вихований у слов'янських звичаях і традиціях» [6, с.145]. Брат Ольгерда — Любарт Гедимінович — був князем волинським і луцьким [5, с.44]. Кейстут був відомий як «князь жомойтский, троцкий, гроденский и подляский» [5, с.63]. Згідно з літописним свідченням, Подільську землю тримали брати Корятовичі: «И тогда тые княжата Корятовичи пришли в Подолскую землю... князь Костентин... на своем государстве умерл. А князя Юрья волохе взяли его себе воеводою и тамо его окормили, а князя Александра татарове убили. А четвертый брат, Федор Корятович, Новгородок держал... засел Подолскую землю» [1, с.66].

Слід визнати, що загальна внутрішня політика Литви мала двобічний характер. З одного боку, відбулася зміна влади: замість українських князів на уділі сіли литовські володарі. З іншого боку, відомою є лояльна політика Литви по відношенню до православних традицій, перейняття й обрання їх за своерідний взірець. Так, у літописі наводиться список князів, які загинули в битві на Ворсклі 1399 року: «А се імена избиеных князей литовских [виділ. — *Н.К.*]: князь Андрей полоцкий, Олигирдович, брат его Дмитрий брянский, князь Иан Дмитриевич Кандырь, князь Андрей, пасынок Дмитриев; князь Иоань Евлашекович, князь Иоан Борисович киевский, князь Глеб Святославич, смоленский, князь Лев Корьядович, брат его князь Семен, князь Михайло Подберезькы и брат его князь Олександро, князь Михайло Данилович, брат его князь Дмитрий, князь Федор Патрыкиевич волынский, князь Ямонтович, князь Иоанн Юрьевич Вельский, князь Выспытко краковский» [1, с.52]. Таким чином, серед васалів великого литовського князя є тільки литовські князі, що прийняли нові імена під час хрещення. Подібний факт заперечує славнозвісне «оксамитове приєднання» українських і білоруських територій до Литви. З іншого боку, литовське гасло «Старого не змінювати, нового не запроваджувати» залишається безсумнівним, оскільки литовці не змінювали політичної, економічної системи на захоплених землях, а в сфері релігійній та культурній навіть широко переймали місцеві традиції. По-перше, це все свідчить про більш низький суспільний рівень розвитку Литовської держави (як-от Монгольської імперії). А по-друге, все ж таки слід ураховувати політичну й військову неспроможність української знаті, її знесиленість від золотоординського свавілля. Проте заперечувати випадки протидії українських князів литовцям не можна.

Збереження удільності окремих українських князівств у XIV столітті мало свої відмінності від удільного правління давньоруського періоду. По-перше, всі українські та білоруські землі, що ввійшли до складу Литовської

держави, були власністю великокнязівської литовської династії Гедиміновичів. Водночас варто зазначити, що вони зберегли певну автономію, а також давні місцеві традиції й звичаї. Таке становище українських земель зумовлювалось, очевидно, тим, що великий князь литовський, як стверджує літопис, «увійшов у приязнь» з місцевими феодалами, закріпленим традиційним давньоруським рядом» [7, с.59]. Саме тому місцеві князі не були володарями своїх вотчин за правом спадкування, а залишалися своєрідними намісниками великого литовського князя із збереженням за собою князівської влади та доходів. На думку вчених, обласні княжіння в Литві ще не становили уділів, а князі правили ними «до волі» великого князя.

Великі обласні княжіння більше нагадували тимчасові володіння. І тільки лише у XV столітті землі Гедиміновичів перетворилися в уділи [8, с.37]. Проте не можна остаточно заперечувати існування удільності у Литві в попередні часи. З часом литовські князі на місцях укріплялися, проявляли сепаратизм.

Слід визнати, що до проведення адміністративної реформи 1392 року влада литовського князя над васалами (місцевими удільними князями) була обмеженою. Перед центральною владою стояло завдання лишити удільних князів права спадковості на земельні володіння шляхом заміни їх намісниками. Поява подібної спадковості могла призвести до дроблення держави. У зв'язку з цим була розпочата реформа. Місцеві князі були позбавлені права очолювати військо, керувати якими повинні були відтепер державні урядовці. З іншого боку, функції урядовців також обмежувалися. Це посилювало центральну владу. Литовський князь вимагав від володарів уділів «послуху», що було традиційним для системи васалітету — сюзеренітету. О. Русина зазначає, що у джерелах часів Вітовта взагалі немає й натяку на систематичне обмеження прав удільних князів за принципом єдиного державства: місцеві династії в своїй переважній більшості не втратили володіння, не були зведені до рангу «службових» князів. А провідним принципом державного устрою залишався територіально-федеративний, а «землі» XVI століття за своїм статусом наближалися до удільних князівств XIV-XV століть [9, с.82-83].

Порушення «послухання» князями призводило до відвертих конфліктів із великим литовським князем. Подібним чином розгорнулася війна новгород-сіверського князя Дмитра-Корибута Ольгердовича з Вітовтом у 1393 році: «... князь Корибут Ольгердович начал что-то замышлять и проявлять ему [князю Вітовту. — *Н.К.*] непослушание, и начал собирать військо, и собрав, пошел против него и сошлись войска в месте, называемом Докудово (на речке Неман) и было разбито військо Корибута войском Витовта...» [5, с.72]. А землі свого бунтівного васала Вітовт віддав Федорові Любартовичу.

Для Вітовта проблемним залишалося Поділля: «А в тые лета князь великий Вітовт господарем стал на Литовской земли, и Подольская земля не хотела была послушна быти князя великого Вітовта и Литовской земли, так же пред тым послуша была... А князь великий Витовт и вси города позаседал. И воеводу князя Федора, што на тых городах, на имя Нестиса, вывел, и по всем городом князь великий Витовт свои старости посажал» [1, с. 66]. Це ще раз підтверджує, що внутрішня політика князя Вітовта була спрямована на укріплення великокнязівської влади. З іншого боку, викликає питання щодо відносин Вітовта з польським королем Ягайло. На думку О. Широкограда, у 1393 році Вітовт очолював польське королівське військо під час походу на Поділля і саме від польського короля отримав Брацлавщину у васальне

володіння. Більше того, автор підкреслює, що прийняття Кревської унії 1385 року призвело до ліквідації удільних князівств на руських землях, що знаходилися у васальній залежності від великого московського князя [10, с.83-84]. Таким чином, дії князя Вітовта частково пояснюються наявністю впливу з боку Польської держави, а також його особистим прагненням закріпити великокнязівську владу в Литві.

У Київському князівстві у другій половині XIV століття, на думку сучасних учених, відбувалися певне державне відродження, його територія розширилася за рахунок земель сусідніх князівств та колонізації південних степів. Так, «на півдні сталого кордону не було, тут межі князівства губилися в глибинах Дикого Поля... Під владою київського князя... перебували численні «київські пригороди»: Овруч, Мозир, Чорнобиль, Житомир, Звенигород, Остер, Канів, Черкаси, Переяслав...» [7, с.59]. На чолі Київського князівства сидів князь із роду Гедиміновичів, який був безпосередньо васалом великого литовського князя, причому він зберігав за собою всю повноту верховної влади — законодавчої, судово-адміністративної, господарсько-фінансової, військової; додатково йому підлягали старости, він очолював війська всіх своїх повітів, до нього апелював суд намісників, він мав право надавати земельні наділи.

Приход до влади у Литві князя Вітовта позначилося і на Київському князівстві. Тодішній київський удільний князь Володимир Ольгердович «не всхоть покори створити великому князю Витовту» [1, с.90], як це вимагалось. Як наслідок у 1394 році замість Володимира Ольгердовича у Києві був посаджений Скиргайло. Головними причинами у відсуненні князя Володимира Ольгердовича було те, що він не тільки ігнорував розпорядження центральної влади, не тільки очолював сепаративну місцеву знать, але й те, що він своєрідним конкурентом Вітовту, оскільки князь Володимир був найстарішим представником у династії Гедиміновичів [6, с.146]. Хоча принцип спадковості у ВКЛ не підтримувався жорстко та інколи не регламентувався так, як на Русі, все одно дух суперництва підкріплювався і віковим цензом. Крім того, князь Володимир Ольгердович спирався на місцеве боярство, яке мало прагнення відновити незалежність Київського князівства, а це не входило до планів Вітовта.

Скиргайло прийняв православну віру і «...зо всеми приналежитыми волостями киевскими, але не долго на новом панстве под братом старшим неслушне взятим веселился» [5, с.71]. Відомо, що Скиргайло був отруєний митрополитом намісником. Наступним правителем київським став Іван Гольшанський, котрий отримав Київське князівство як держання: «Князь великий Витовт, услышав, что князь Скиргайло умер, и послал в Киев князя Ивана Ольгимонтовича, и дал ему держать Киев» [5, с.73]. Таким чином, князь Іван ставав намісником великого князя Литовського. Проте у подальшому відбувався своєрідний «процес вrostання» Гольшанських на Київщині. О. Русина підкреслює, що «...їхня влада стала спадковою і сформувалася литовська, за походженням київська, династія» [6, с.51]. З іншого боку, можна погодитися, що князь Вітовт прагнув поставити у Київському князівстві більш покійного князя, ніж був Володимир Ольгердович. Головним мотивом для Вітовта виступало прагнення посилити державний контроль у князівстві. Підтвердженням того є проведення подібної реформи і на білоруських землях.

Після смерті Вітовта у 1430 році новим правителем Литви став Свидригайло, який тримався курсу незалежності ВКЛ від Польщі та спирався на українську знать. Боячись посилення української партії, литовські феодали

поставили своїм князем у 1432 році Сигізмунда Кейстуовича, що йшов на зближення з поляками. На той час українські землі відокремилися від подій, які відбувалися у Польщі й в Литві. Цей період української історії отримав назву «Велике княжіння Руське». Боротьба українських патріотичних сил на чолі із Свидригайлом примусила нового литовського князя Казимира IV відновити удільність Київського і Волинського князівств у 1440 році. Як зазначає Н. Яковенко, на Волині Свидригайла місцеві «...князі почували себе власниками мікродержав у державі — з власними податками, судочинством, двором, канцелярією, ієрархією владних структур... зовсім інакшою... виглядає у XV столітті Київська земля — централізований організм, де військова, фіскальна, адміністративна й судова влада була зосереджена в руках нащадків Володимира Ольгердовича...» [11, с.150, 152].

Слід визнати, що у другій половині XV століття уряд ВКЛ вибрав політичним курсом ліквідацію українських удільних князівств. Навіть тимчасове відновлення уділу не змогло повернути до традиційних відносин — автономії вже не було. Прагнення української знаті до незалежності своїх земель, їх своєрідна замкненість не могли протидіяти загальнолитовській політиці. У 1452 році було ліквідовано Волинське князівство, а в 1471 році король Казимир IV перетворив Київське князівство на воєводство під владою Литви. Першим старостою був литвин Мартин Гоштольд.

Отже, існування удільності українських князівств у литовську добу мало специфічний характер. По-перше, це було пов'язане з тим, що на чолі князівств сиділи представники не місцевої династії, а литовської. По-друге, нові лідери князівств спиралися на місцеве населення, переймали місцеві традиції (віру, право тощо), проводили політику, що відповідала вимогам місцевого населення. По-третє, проведення незалежної політики місцевими династіями йшло в розріз із загальною політикою великого князя Литовського, що в крайньому випадку породжувало сепаратизм. Існування українських удільних князівств у литовську добу носило тимчасовий характер

Примітки

1. Полное собрание русских летописей. — М.: Наука, 1980. — Том 35: Летописи белорусско-литовские. — 306 с.
2. Історія України в особах: Литовсько-польська доба / Авт. кол. О. Дзюба, М. Довбищенко, О. Русина та ін. — К.: Україна, 1997. — 272 с.
3. Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Редкол. П.С. Сохась (голова) та ін. / М.С. Грушевський. — К.: Наук. думка, 1993. — Т.4. — 544 с. (Пам'ятки історичної думки України).
4. Борисенко В.Й. Курс української історії: З найдавніших часів до XX століття: навч. посібник / В. Борисенко. — К.: Либідь, 1998. — 616 с.
5. Полное собрание русских летописей. — М.: Наука, 1975. — Том 32. Хроники: Литовская и Жмойтская и Быховца. — 234 с.
6. Історія України в особах IX-XVIII ст. / В. Замлинський (кер. авт. кол.) І. Войцехівська, В. Галаган та ін. — К.: Україна, 1993. — 396 с.
7. Шевчук В., Тараненко М. Історія української державності: Курс лекцій: навчальний посібник / В. Шевчук, М. Тараненко. — К.: Либідь, 1999. — 480 с.
8. Любавский М.К. Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно / М. Любавский. — М.: Синодиальная типография, 1910.
9. Русина О.В. Україна під татарами і Литвою / О. Русина. — К.: Альтернативи, 1998. — Т. 6. — 320 с. — (Україна крізь віки).
10. Широкоград А.Б. Русь и Литва / О. Широкоград. — М.: Вече, 2008. — 400 с. — (Тайны Земли Русской).
11. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Н. Яковенко. — К.: Критика, 2005. — 584 с.

Н.Д. Кальницкая

Украинские удельные княжества во времена литовского господства

В статье дана характеристика положения украинских удельных княжеств во время литовского господства. Особое внимание уделяется изменениям в политическом статусе украинских земель в указанный период.

Ключевые слова: *Великое княжество Литовское, украинские удельные княжества.*

N.D. Kalnitska

Ukrainian Separate Principalities in the Period of Lithuanian Rule

The article characterizes the position of Ukrainian separate principalities in the time of Lithuanian rule. Special attention is paid to changes in political status of Ukrainian lands during the indicated time.

Keywords: *Great Lithuanian principality, Ukrainian separate principalities.*

Надійшла до редакції 15 вересня 2009 року

М.А. Якименко

РОЛЬ ЗЕМСТВА У ФІНАНСОВІЙ ПІДТРИМЦІ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ПОЛТАВЩИНИ ЕПОХИ ВІЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА (КІНЕЦЬ ХІХ — ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)

У статті аналізується роль місцевого земства у фінансуванні потреб сільськогосподарського виробництва Полтавщини на рубежі ХІХ—ХХ століть.

Ключові слова: *земство, Полтавщина, сільське господарство, фінансова підтримка.*

Тисячолітні традиції сільськогосподарського виробництва на території сучасної Полтавщини, яке з давніх-давен мало життєво важливе значення для її мешканців, сформували сучасне обличчя аграрно-промислового комплексу нашого краю. При всіх негараздах, пов'язаних із процесом ринкової трансформації соціально-економічних відносин, включаючи, звичайно, і аграрний сектор економіки країни, сільськогосподарський потенціал нашої області залишається досить потужним, щорічно поставляючи на ринок від двох до чотирьох мільйонів тонн продовольчого зерна та десятки тисяч тонн продукції тваринництва. Проте, за оцінками фахівців, Полтавщина з об'єктивних причин може дати сільськогосподарської продукції значно більше. Справа лише у тому, щоб державна політика сприяла, а не заважала, як інколи це буває, виробляти і реалізовувати те, що вирощено селянами на благодатній землі. Не можна сказати, що сучасна влада знаходиться осторонь існуючих проблем аграрно-промислового комплексу України. Лише у липні 2009 року ухвалено кілька правових актів, спрямованих на розв'язання тих чи інших проблемних питань, а саме: закон про регулювання ринку сільськогосподарської продукції [1]; постанови Кабінету Міністрів про розмір плати за використання бюджетної позики виробниками зерна [2]; про порядок

